

PONTUS EUXINUS ÎN OPERELE OVIDIENE DIN EXIL

IOAN MICU

Clarissimis inter magistros viris **Stephano Bezdechi** et **Theodoro Naum** qui Ovidiana opera studuerunt atque ea pulcherrime in linguam Daco-Romanorum verterunt¹
hoc opusculum dedico

În afară de cunoscutele opere *Tristia* și *Pontica*, traduse mult la noi² fie parțial, fie integral, și deci în mai mare circulație decât celelalte creații ovidiene de tinerețe și maturitate, activitatea literară a marelui exilat de la Tomis s-a îmbogățit cu o serie de poeme scrise fie în limba geților³ pe care și-o însușise pînă la posibilitatea compunerii unor versuri, pierdute însă cu trecerea anilor, dar al căror conținut îl cunoaștem chiar din relatările poetului — și cu alte trei poeme, în limba latină, care au ajuns pînă azi, două dintre ele fără pierderi (*Ibis* și *Nux*), iar al treilea fragmentar (*Halieutica*). Nu mai luăm în considerație, dacă se cuvine să dăm crezare (și de ce nu le-am da?) celor afirmate de poet, versurile puse chiar de el pe foc, singura delectare fiindu-i, în exil, creațiile literare, în ideea trecerii cu folos a timpului, în loc să și-l piardă

---

¹ Pentru unele date cu privire la viața și activitatea acestor doi iluștri profesori ai Universității clujene, v. Marin Bucur, *Istoriografia literară românească*, Ed. Minerva, București, 1973, p. 299—301 (*Ștefan Bezdechi*) și 302—303 (*Theodor Naum*). Versurile din *Tristia* sînt traduse de Șt. Bezdechi, iar cele din *Pontica*, de T. Naum. Traducerile în proză și din unul și din celălalt poem, precum și din *Halieutica* ne aparțin.

² N. Lascu, *Clasicii antici în România*, Ed. Dacia, Cluj, 1974, p. 892—1093.

Notă. Am prescurtat: *Tristia* = T; *Pontica* : P.

³ PIV, 13, 33—38 : e vorba de un poem apologetic, *Laus Augusti*, în onoarea familiei imperiale, creație realizată în limba geților, într-al șaselea an de exil, cînd își însușise limba acestora.

jucind zaruri sau ținind companie adoratorilor lui Bacchus⁴. În orice caz, productivitatea poetică, după cum vedem, nu-i scăzuse celui care, în tinerețe, se lăuda că, sub stylul său, devenea vers tot ce încerca să scrie : *et quod tentabam scribere versus erat*⁵.

Dintre oprele scrise de sulmonezul devenit tomitan, vom fructifica în tratarea temei noastre din „Tristia“ și „Pontica“, numai acele pasaje din care am cules date cu privire la Pontul Euxin, precum și din mai sus amintitul poem „Halieutica“ sau „Halieuticon“, tratatul despre pești și pescuit, din care au înfruntat mileniile numai 134 de versuri. Am putea lua, fără îndoială nu integral, aceste poeme ca opere dedicate mării, deoarece, în ele, vuiesc mările pe care le-a străbătut : poetul a avut cruda experiență a unor mări furtunoase — Adriatica, Ionica, Egeea — ce i-au mărit spaima întâlnirii cu o mare ale cărei primejdii îi erau cunoscute din scrieri grecești și latinești : *Pontul Euxin*. Acest lucru l-a și determinat să evite, încă de la început, contactul de îndată cu Pontul Euxin. Se știe că, după ce sosise în insula Samotrace, Ovidius a lăsat corabia de sub egida zeiței Minerva, cu care străbătuse valurile egeice, să-și continue drumul pe mare cu bagajele ce-și luase, iar el a preferat călătoria pe uscat, cu toate peripețiile și riscurile unui astfel de drum, bucurându-se însă, de protecția amicului său Sextus Pompeius⁶, care deținea o funcție militară de prestigiu și care îi va pune la dispoziție o escortă și chiar un sprijin bănesc, dându-i astfel posibilitatea să ajungă la țărmul Pontului Euxin. La Odessos, avea să-și reia corabia cu bagajele, iar de acolo, cu escale desigur la Dionysopolis și Callatis, avea să ajungă, în fine, la Tomis, capătul călătoriei⁷ și locul de exil pînă la moarte.

Pontus Euxinus intră în atenția poetului abia cu a treia carte din „Tristia“. O imagine a mării euxine o avea Ovidius din lecturile sale, dar și din cele auzite de la călătorii, negustorii și marinarii care ajunseseră și pe acele meleaguri, deși el avea să ne spună într-o scrisoare că rari sînt mateloții care, plecînd din Italia, să străbată atîtea mări. Asprimile mărilor străbătute anterior, și ele, îl pregătiseră sufletește pentru „marea întîlnire“ cu Pontul Euxin, al cărui poet avea, mai pe urmă, să ajungă. Nu o dată va spune el că viața îi oferise, în loc de tihna poeziei, furtunile pe mări⁸, prilejul să le fie peștilor hrană⁹, pînă să atingă țămurile sălbatice ale Pontului sting, *laevi feri litora Ponti*¹⁰. Nu o dată, înspăimîntat de talazurile înfuriate ce izbeau ca niște baliste¹¹ în zidul de birne al cetății plutitoare cu care își com-

⁴PI, 5, 43—46 : Ce pot să fac eu alta ? Să stau în lenevie ? / Dar pentru mine-i moarte nimica să nu fac. / Nu-mi place pînă-n ziuă s-o duc într-o beție, / cu mina tremurîndă nici zarul să-l arunc.

⁵TIV, 10, 26 : în unele ediții apare *dicere* în loc de *scribere*.

⁶PIV : 1, 24 ; 5, 33—34 ; 15, 4.

⁷Émile Ripert, *Introduction*, p. IX, în vol. *Ovide-Les Tristes-Les Pontiques. Ibis-Le Noyer-Halieutiques*, Paris, Libr. Garnier Frères, 1937.

⁸TI, 1, 41—42.

⁹ibidem, 2, 56.

¹⁰ibid., 83.

¹¹ibid., 48.

para corabia, așa cum își va asemui soarta cu a unei nave cu pînze *in medio mari*¹² fie prinsă de furtună¹³, fie izbită de fulger¹⁴, fie dusă, după naufragiu, pe un șantier naval¹⁵, comparație tot mai des realizată cu trecerea timpului¹⁶, ca o mărturie a spaimelor pe care le înfruntase pe mări. De aceea, prietenii ce i-au mai rămas sînt, pentru el și fragila-i barcă, *fragili phaselo*, limanul salvator¹⁷, dar spre care nu se îndreaptă acum ambarcațiunea lui, *sed non per placidas it mea puppis aquas*¹⁸. Nu numai o dată amintește el de amarele încercări, de primejdiile mării¹⁹, de mușcăturile continue ale necazurilor ce-i rod inima, cum roade viermele *teredo navalis* — lemnul corăbiilor²⁰. Amicul Cotta Maximus îi rămîne singura ancoră pentru corabia sfărîmată: *tu lacerac remanes anchora sola rati*²¹. Vasul prins de furtunile pe mare, așa cum îl zugrăvește poetul e ca în marinele lui Aivazovschi sau, la noi, ca în ale lui Florian ori Știubei.

Marea Neagră i-a oferit poetului circumstanța utilizării unor variate toponime: *Pontus*²², *Pontus Euxinus*²³, *ostia Ponti*²⁴, *Scythicus Pontus*²⁵, *Scythicum fretum*²⁵, *mare Euxinum*²⁷, *Euxinum aequor*²⁸, *Euxini unda maris*²⁹, *Euxinae aquae*³⁰, *Euxinae undae*³¹, *Getici litoris aquae*³², *laevus Pontus*³³, *Pontus sinister*³⁴ ș.a. Amintite frecvent de Ovidius sînt: *laevi litora Ponti*³⁵, *Pontica terra*³⁶, *Ponti ora sinistri*³⁷, *inhospita litora Ponti*³⁸, *Ponti loca*³⁹, *arva Ponti*⁴⁰, *Euxini deformia litora aequoris*⁴¹, *litore*

¹² TV, 6, 46.

¹³ TV, 5, 17; 9, 17; 11, 13—14.

¹⁴ TIV, 5, 6.

¹⁵ TIV, 8, 17.

¹⁶ PII, 3, 26—28, 57—58; 6, 12 și 37; PIV, 3, 5; 9, 73—74; 14, 21—22.

¹⁷ PI, 10, 39.

¹⁸ PII, 2, 30.

¹⁹ TV, 2, 29.

²⁰ PI, 1, 69.

²¹ PIII, 2, 6.

²² TI, 2, 83; TV, 2, 1.

²³ THII, 13, 27—28.

²⁴ TI, 10, 13; THII, 2, 7—8.

²⁵ THII, 4, 46.

²⁶ TV, 2, 62; 10, 14.

²⁷ TIV, 8, 41; 10, 97.

²⁸ TV, 2, 63—64.

²⁹ TV, 10, 2.

³⁰ PIII, 2, 60.

³¹ PIV, 7, 1.

³² TI, 10, 14.

³³ TI, 2, 83.

³⁴ TI, 8, 40.

³⁵ TI, 2, 83.

³⁶ *ibid.*, 94.

³⁷ TI, 8, 40.

³⁸ THII, 11, 17.

³⁹ TIV, 1, 19.

⁴⁰ TV, 2, 61.

⁴¹ TV, 2, 63—64.

ab Euxino⁴², *latus ubi aequoreis additur Hister aquis*⁴³, *Scythici terra vere sinistra freti*⁴⁴, *de Getico litore*⁴⁵, *Tomitana arena*⁴⁶, *Euxini litora laeva*⁴⁷, *Euxini litora Ponti*⁴⁸, *maris Euxini terra sinistra*⁴⁹ ș.a. Pentru „mare“, noțiune acvativă deseori întâlnită în scrisorile trimise de la Tomis, Ovidiu folosește o serie de termeni de o varietate remarcabilă: *mare*, *fluctus*, *fretum*, *aquae*, *undae*, *aequora*, *montes aquarum*, *Oceanus*, *pontus*, *pelagus* et coetera.

Zei mării pe care îi roagă să-l ocrotească în timpul furtunilor pe mare sînt *numina ponti caerulei*⁵⁰, adică puteri divine ale mării albastre—verzui, albastre—negre, ale unei mări a furtunilor, care oglindește în ea un cer plin de nori învolburăți, prevestitori de furtună, niște zei ai unei mări sălbatice, furioase, fioroase chiar.

Întîia carte de elegii a scris-o poetul pe puntea vasului, în timpul călătoriei pe mările Adriatică, Ionică și Egee, iar a doua carte, cunoscută sub numele de *elegia unica*, a compus-o fiind în Tracia, deci pe uscat mai mult decît pe mare; numai cu cea de-a treia carte va începe să scrie chiar de pe locurile exilului, căci — afirmă el — „după ce pe uscat și pe mări am trecut prin atîtea, / Pontului veșnic geros pradă acum i-ajunsei“⁵¹. Încă de pe cînd călătorea spre Tomis, Ovidius ținea să spună că spațiul pontic se află undeva foarte departe: „mai încolo de-acest loc nu vezi decît dușmani și... frigul: / undele mării de-aici încremenite-s de ger“⁵². Vrea oare să ne facă atenți, în aceste versuri, că încă din iarna cînd sosise la Tomis — februarie, lună și azi de iarnă încă aspră — a avut imaginea unui Pont Euxin înghețat, așa cum o va descrie în anii următori ai exilului?

Poetul zugrăvește, pentru cei de la Roma, un tablou al ținutului unde se găsește exilat: „O regiune-așezată sub zodia Carului Mare / mă împresoară, un loc veșnic de ger înghețat. / Dincolo se-află Bosforul (*id est* „cimerian“) și Donul, și bălțile scitice / și-alte vreo două sau trei nume ce-abia se cunosc, / iar mai departe nu este decît o pustie de gheață. / Cît de aproape mai sînt eu de al lumii hotar!“ Pontul Euxin e într-o zonă extremă a Europei, sub constelații arctice care nu ating niciodată marea, *stellis nunquam tangentibus aequor*⁵⁴, în sensul că nu apun niciodată. Sub diferite alte expresii, unele în veșmînt mitologic, Ovidius înfățișează locurile exilului său ca existente undeva, în regiuni cu totul

⁴² TV, 4, 1.

⁴³ TV, 7, 2.

⁴⁴ TV, 10, 13—14.

⁴⁵ PI, 1, 2.

⁴⁶ PI, 6, 49.

⁴⁷ TIV, 1, 60.

⁴⁸ TIV, 4, 55.

⁴⁹ TIV, 8, 41.

⁵⁰ TI, 4, 25.

⁵¹ TIII, 2, 7—8.

⁵² TII, 195—196.

⁵³ TIII, 4, 47—52.

⁵⁴ TIII, 10, 3.

septentrionale : *Lycaonio sub axe*⁵⁵, *Parrhasis Arctos*⁵⁶, *Maenalis Ursa*⁵⁷, *Ursa mare* și *Ursa mică* (una — călăuza corăbiilor grecești, alta — a celor feniciene)⁵⁸, *sub axe Borea*⁵⁹, *sicca signa*⁶⁰, *haec terra gelido sub axe iacet*⁶¹, *suppositum stellis Cynosuridos Ursae*⁶², *ab arcto*⁶³ *extremi sub cardine mundi*⁶⁴. Poetul își leagă exilul de locuri celebre în mitologie : „nu prea departe de noi — spune el — e locul în care altarul / crunt al Dianei stropit este de sînge uman“, adică Taurida, *nec procul a nobis locus est, ubi Taurica dira / caede pharetratae pascitur ara deae*⁶⁵. Pontul Euxin a fost străbătut pentru întîia oară de corabia Argo, „întîia trecu pe neumblatul talaz“, *per non temptatas prima concurrat aquas*⁶⁶, de Iason și Medeea care, prin fapta ei criminală, și-a legat numele de al cetății unde poetul se află exilat⁶⁷. De reținut că o primă viziune asupra mării, „de pe malul înalt“, *tumulo ab alto*⁶⁸, — cum va fi privit spre larg, de multe ori, și Ovidius — o găsim acum și prin ochii străjerului, *speculator*⁶⁹, pus de Medeea să scurteze depărtările marine spre a sesiza dacă erau ori nu urmăriți. Medeea, ne amintește Ovidius, a fost cea dintîi care „zice-se, și-ar fi tras vasul la vadul de-aici“, *dicitur his remos applicuisse vadis*⁷⁰. Pe Iason ni-l înfățișează poetul ca pe unul ce și-a condus „corabia sfîntă“, *trabs sacra*⁷¹, pe apele euxine spre Colchis și cu care nu pregetă să se compare⁷². Pentru atari motive, exilatul nu are cuvinte de laudă nici pentru uscatul, nici pentru

⁵⁵ TIII, 2, 2; PIV, 7, 2; *Lycaon*, regele Arcadiei, a cărei fată, *Callisto*, a fost metamorfozată de Hera, geloasă de legăturile acesteia cu Zeus, în ursoaică și transformată de părintele zeilor, împreună cu fiul ei *Arcas* în constelațiile *Ursa mare* și *Ursa mică*.

⁵⁶ TI, 3, 48 *Parrhasis*, numele unui munte din Arcadia, de unde era *Callisto* (v. supra).

⁵⁷ TIII, 11, 8. *Maenalis*, — idos s.f., *Maenalos* sau *Menalus*, — i : munte din Arcadia, ca și *Parrhasis*, la amîndoi referindu-se mitul Ursei mari și al celei mici. Acestei constelații poetul îi asociază și pe *Boreas* (*cumque suo Borea*), ca să arate și mai precis că e vorba de o regiune nordică, unde suflă aprigul Boreas.

⁵⁸ TIV, 3, 1—6.

⁵⁹ TIV, 8, 40.

⁶⁰ TIV, 9, 18 : „Zodii (= constelații) uscate“ se referă la cele două Urse despre care mai spusese că nu apun niciodată, *stellis nunquam tangentibus aequor*, „zodii ce nîcînd nu se afundă-n Ocean“, (TIII, 10, 3), cum traduce Șt. Bezdechi, în ambele locuri citate.

⁶¹ TV, 2, 64.

⁶² TV, 3, 7; *Cynosuris*, — idis sau — idos (= Ursei mici); *Cynosura*, cuv. gr. cu înțelesul de „coadă de ciine“, constelația fiind numită astfel după forma ei (v. *Ē. Ripert, op. cit.*, p. 515, nota 514).

⁶³ TV, 5, 39.

⁶⁴ PII, 10, 45—46.

⁶⁵ TIV, 4, 63—64.

⁶⁶ TIII, 9, 8.

⁶⁷ *ibid.*, 5—35.

⁶⁸ *ibid.*, 11.

⁶⁹ supra; și pe zidurile tomitane erau astfel de străji, *speculatores*, care scruta depărtările, ca să semnalizeze apropierea invadatorilor.

⁷⁰ TIII, 9, 10.

⁷¹ PI, 3, 76.

⁷² PI, 4, 27.

marea lingă care a fost relegat: „De laudă nici marea nu este: fără soare, în veci / de-un vînt sălbatic noianu-i vînzolît“, *neve fretum terra laudes magis; aequora semper / ventorum rabie, solibus orba, tument*⁷³. În alt loc Ovidius susține că pămîntul pontic, *Pontica tellus*, e o altă imagine a mării, *et in terra est altera forma maris*⁷⁴, că aici „primejdia te paște pe mare, pe uscat“, *nec pede quo quisquam nec rate tutus eat*⁷⁵, și că trăiește în niște locuri „pe unde-abia mai suflă un vînt de miază-zi“, *languida quo fessi vix venit aura Noti*⁷⁶.

Poetul le relatează celor de la Roma, cu vădită intenție de a-i înspăimînta și, deci, a-l compătîmi, un fapt de necrezut: Pontul Euxin îngheață!... Nu-i de mirare că nu l-au crezut contemporanii lui; să ne gîndim că nici mai tîrziu, după două milenii, nu au crezut unii cele relatate de poet, pînă în iarna lui 1928—1929, cînd, în fine, s-a dat crezare versurilor ovidiene:⁷⁷ „Poate că n-o să mă credeți, dar / (...) am văzut nesfîrșita mare cuprinsă de gheață / și-ncremenit talaz acoperit de un sloi. / Nu numai că am văzut-o, dar mers-am pe apa-nghețată, / însă de-a undelor culmi nu-mi fu piciorul udat. / (...) Încovoiații delfini nici nu pot să mai zburde prin aer; / chiar dacă ei ar voi, gheața-i oprește pe loc. / Chiar dacă Crivățul șuieră cu-aripi întinse pe ape, / nu mai vedem nici un val pe-nlănțuitul abis. / Înțepenită de ger o să stea ca-n marmură luntrea, / căci prin talazu-nghețat nu poate visla răzbi. / Pești încă-n stratul de gheață înțepeniți eu văzut-am; / chiar și atunci nu puțini vii printre ei mai erau“⁷⁸. Că marea îngheață, poetul îl ia ca martor, *testis*, pe Vestalis: „Doar bine vezi tu singur aici că marea îngheață“, *ipse vides certe glacie concresecere Pontum*⁷⁹. Vestalis⁸⁰ luase parte, sub comanda lui P. Vitellius, la recucerirea cetății Aegyssus (Tulcea), pe care, în anul 12 e.n., geții liberi o cuceriseră, măcelărînd garnizoana odrisă care păzea acest punct important de la ramificația Deltei. Cu drept cuvînt, prin urmare, i se adresează Ovidius lui Vestalis, acesta „fiind trimis (...) pe țarmul euxinic, / la miază-noapte tocmai, dreptatea să împarți (*ut positus reddas iura sub axe locis*); vezi singur în ce locuri eu zac de-atîta vreme (era într-al șaselea an de exil) / și singur tu ești martor că eu mă plîng pe drept“⁸¹. Confirmarea de către Vestalis a celor spuse de poet cu privire la pămîntul getic, dar și la marea ce-i scâldea țarmurile, era cu atît mai demnă de crezare cu cît venea din partea unui om trăit în regiuni alpine, întrucît Vestalis, cum ni-l prezintă Ovidius însuși, era o „fragedă odraslă a

⁷³ PI, 3, 53—54.

⁷⁴ PIII, 1, 20; *Pontica tellus*, *ibid.*, 7.

⁷⁵ *ibid.*, 28.

⁷⁶ PII, 1, 2.

⁷⁷ C. Brătescu, *Anuar de geogr. și antropogeogr.*, II, 1910—1911; *idem*, *An. Dobr.*, XI, 1930, p. 215—217; Ioan Micu, *Pontica*, 4, 1971, p. 11—12.

⁷⁸ TIII, 10, 35—40, 43—50.

⁷⁹ PV, 7, 7.

⁸⁰ PI, 8, 11—20; IV, 7, 19—54. Cu privire la aceste lupte, R. Vulpe și I. Barnea *Din istoria Dobrogei vol. II, Romanii la Dunărea de jos*, Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1968, p. 44.

⁸¹ PIV, 7, 1—4.

regilor din Alpi⁸², „*Alpinis iuvenis regibus ortus*”⁸². Într-o scrisoare către Albinovanus⁸³, poetul amintește iar de marea înghețată: „Aicia cu piciorul mergi iarna pe noian: / pe unde altădată băteai cu visla marea, / cu nava n-ai ce face și calci ca pe uscat!”⁸⁴. El se tînguie că amicii săi de la Roma nu-l cred, cînd le scrie că Pontul Euxin îngheață: „Cei care vin din Roma ne spun că voi nu credeți”, *qui veniunt istinc* (= de acolo, i.e. de la Roma) *vix vos ea credere dicunt*^{85a}. De aceea îi cere lui Albinovanus să-l creadă totuși, *credere tamen*^{85b}, și — ca să-l facă să creadă — îi și explică de ce îngheață marea, *horrida Sarmaticum cur mare duret hiems*^{85c}. După opinia lui Ovidius, dar nu numai a lui⁸⁶, Pontul Euxin îngheța din două cauze: întii, pentru că regiunea respectivă, inclusiv marea, se află sub influența lui Boreas, deci sub regimul unei temperaturi foarte scăzute aduse de crivăț⁸⁷; apoi, pentru că apele Pontului Euxin, datorită ațitor fluvii care se varsă în bazinul pontic, au o salinitate redusă și de aceea îngheață mai ușor⁸⁸.

Cu privire la hidronimul „Pontus Euxinus”, părerea lui Ovidius este că pe nedrept i-a fost dat unei astfel de mări. Motivele invocate de el sînt îndeobște subiective, pentru că erau legate de situația lui ca exilat „nu departe de apa Stixului”, *a Styge nec longe Pontica distat humus*⁸⁹, cum îi scria lui Cotta Maximus, dar într-o oarecare măsură și obiective, Pontul Euxin fiind o mare a furtunilor și a spaimelor chiar pentru navigatori încercați. Apollonios din Rhodos, autorul poemului *Argonautica*⁹⁰, o făcuse cunoscută pe temeiul marilor încercări și primejdii prin care trecuse Iason și argonauții săi, căci el fusese, cum credea Ovidius, întiiul navigator care bătuse marea euxină cu vîslele, *aequor Iasonio pulsatum remige primum*⁹¹ (vezi și supra). Poetul contestă epitetul „euxinus” acordat acestei mări și îl consideră fals, *Euxinis falso nomine dictus*⁹². În alt vers arată că „de mult se chema țărml cel neprimitor”, *dictus ab antiquis axenus ille fuit*⁹³, / căci de năpraznice vînturi marea de-aici-i frămîntată (...) / Astfel uscatu-i temut tot ca și valul perfid; *nec minus infida terra timetur aqua*⁹⁴.

⁸² *ibid.*, 6.

⁸³ E vorba de *Caius Albinovanus Pedo* și nu de *Celsus Albinovanus*, căruia i se adresa *Horatius* (Ep. I, 3, 15; 8, 1 și 17).

⁸⁴ PIV, 10, 32—34.

⁸⁵ a, b, c; *ibid.*, 35, 37, 38.

⁸⁶ *Viitorul mărilor și oceanelor*, Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1980. *Pontus Euxinus*, 1/1980. Complexul muzeal de științe ale naturii din Constanța. Ambele volume sînt adevărate tezaure în problemă. Trebuie amintit aici și buletinul de informare „*Halieutica*”, editat de un colectiv de redacție (Cornelia Maxim, Maria Vorobiov, Maria Rusu) din Institutul Român de cercetări marine-Constanța.

⁸⁷ PIV, 10, 39—44.

⁸⁸ *Ibid.*, 45—64.

⁸⁹ PIII, 5, 56.

⁹⁰ Apollonios din Rhodos, *Argonautica*, traducere, prefață și note de Ion Acsan, Ed. Univers, Buc., 1976.

⁹¹ PIII, 1, 1.

⁹² TIII, 13, 28.

⁹³ TIV, 4, 56. Vezi Radu Vulpe, *Pontica*, X/1977, p. 25—34.

⁹⁴ TIV, 4, 56—57, 60.

Pentru „stîng“, Ovidius face uz de două adjective: *laevus* și *sinister*. De primul se folosește în orientarea geografică, pe cînd celui de al doilea îi dă și o conotație cu o anumită încărcătură afectivă, ca pentru orice acțiune ce se întimpla în stînga cuiva și care avea, pentru antici, o semnificație „sinistră“: faptul devenea vestitor de nenorociri, defavorabil, nefericit. Pentru cine trecea de *ostia Ponti*, „gurile Pontului Euxin“, adică trecea de Bosfor și intra în apele Mării Negre, partea din stînga era *laevus / sinister Pontus*; cînd însă voia să lege aceste locuri de nefericirea vieții lui ca exilat, poetul nu amintea decît de *Pontus sinister*, de *litus sinistrum*, de *loca sinistra* sau *terrae sinistrae* etc. De aceea, *pulsus ad Euxini Naso sinistra freti*⁹⁵ nu vrea să spună doar „Ovidiu, exilatul la Pontul Euxin“, ci recurgea și la un joc de cuvinte, punînd alături, dar și în contrast, *ad Euxini — sinistra freti*, înțelesul fiind că el a fost alungat (*pulsus*) în nefericitele „(sinistra) părți ale mării „ospitaliere“ (*euxinus*).

Poetul care nu o dată se va fi plimbat pe malul nisipos al mării (*cum fulva spatiarer arena*)⁹⁶, nu a pregetat să-i acorde acestui țarm pînă și epitetul de „mendax“: *Euxini mendax cognomine litus*, „limanul numit pe nedrept Euxinus“ sau, în traducere textuală, „țarmul în chip mincinos poreclit *euxinus*“⁹⁷.

* * *

Un poem dedicat de Ovidius mării, conceput, se pare, încă din Italia, dar scris în ultimii ani ai relegării la Tomis, cum ne informează Plinius, autorul „Istoriei naturale“, *Historia naturalis*, este *Halieuticon* sau *Halieutica*. Poemul respectiv, pus înainte la îndoială sub aspectul apartenenței la opera ovidiană, a intrat, cu trecerea anilor, tot mai mult în atenția nu numai a filologilor clasici, dar și a naturaliștilor, în speță a ihtiologilor. În ultimii douăzeci de ani, ca dovadă a interesului prezentat de poemul halieutic ovidian, au apărut nu mai puțin de patru lucrări de seamă⁹⁸, una din ele fiind chiar în două volume ce totalizează peste 600 de pagini! Spuneam mai sus că naturalistul Plinius ne informează, cu privire la acest *opusculum*, că a fost scris de Ovidius la Tomis, *in Ponto*^{99a}, și anume în ultimii lui ani de viață, *supremis suis temporibus*^{99b}; numai moartea nefericitului poet, survenită în anul 17 sau 18 e.n., a întrerupt realizarea integrală a poemului care azi ne interesează mult, întrucît e vorba, în el, nu numai de specii piscicole din Mediterana, ci și din Pontul Euxin. Plinius, care a cunoscut *Halieutica* lui Ovidius, a consultat-o și a scos din ea note pentru *Naturalis histo-*

⁹⁵ PII, 2, 2.

⁹⁶ PIV, 4, 11.

⁹⁷ TV, 10, 13.

⁹⁸ F. W. Lenz, *P. Ovidii Nasonis Halieutica*, Corpus scriptorum Latinorum Paravianum, Torino, 1956, ediția a II-a; J. A. Richmond, *The Halieutica ascribed to Ovid*, London, 1962; F. Capponi, *P. Ovidii Nasonis Halieuticon* (Coll. Roma Aeterna), 2 vol., Leiden, Brill, 1972; Ovide, *Halieutiques*, texte établi, traduit et commenté par E. de Saint-Denis, Paris, Les Belles Lettres, 1975.

⁹⁹ a, b: Plinius, *Nat. hist.*, 32, 152.

ria, confirmă neîndoielnica paternitate ovidiană a poemului: „Mi se pare de-a dreptul uluitor ceea ce ne-a dezvăluit Ovidius cu privire la felul de viață al peștilor în acel volum care poartă titlul de *Halieuticon*“, *mihi videntur mira, quae Ovidius prodidit piscium ingenia, in eo volumine quod Halieuticon inscribitur*¹⁰⁰. Cu toate că acest poem a ajuns pînă la noi cu o serie de lacune, întrucît textul a suferit alterări sensibile¹⁰¹, versurile ce au supraviețuit ne permit să facem o serie de reflecții concludente.

Atras de abundența și varietatea peștilor existenți în apele euxine, Ovidius și-a dat seama de meritele unei astfel de opere și de interesul ce l-ar fi trezit ea printre romani, care au manifestat totdeauna preocupări pentru lumea studiată de științele naturii. În poemul său Ovidius se referă la peștii apelor sărate și salmastre în care se practica pescuitul maritim. De altfel chiar titlul poemului, care derivă din gr. *halieus*, „pescar“, dezvăluie intenția poetului și caracterul didactic al poemului: e vorba de un „tratată“ despre pești și pescuit. Ceea ce a reținut autorul poemului, cu privire la fauna marină, se referă nu atît la diversificarea după ambianțele trofice, cît la belșugul și la diversitatea peștilor mediteraneeni și pontici. În preocupările sale au intrat o serie de viețuitoare marine, de la cele mărunte (caridele, de exemplu) pînă la cele mai mari și mai vestite (sturionii). Poetul se dovedește preocupat de zona litorală, unde aceste ființe marine găseau condiții de proliferare și dezvoltare, dar și de largul mării.

Productivitatea pescuitului în apele noastre litorale și în Delta Dunării era în antichitate apreciabilă, cum rezultă și din *horothesia* teritoriului rural al Histriei, descoperită în 1914 și publicată de Vasile Pârvan¹⁰², reinterpretată ulterior de D. M. Pippidi¹⁰³. Inscripția respectivă conține hotărîri cu privire la teritoriul histrian și privilegiile cetății Histria începînd chiar din timpul preluării de către romani a administrării ținutului ponto-danubian după desființarea Statului odris. Documentul se referă la o perioadă de timp cuprinsă între anii 47—68 ai e.n., pe durata guvernării a patru *legati Augusti pro praetore*: *Tullius Geminus* (47—50 e.n.), *Flavius Sabinus* (50—57 e.n.), *Ti. Plautius Silvanus Aelianus* (cca. 57—67) și *Pomponius Pius* (67—68 e.n.)¹⁰⁴. Rezultă din respectivul document că pescuitul histrian era de o mare importanță pentru economia și comerțul cetății care, prin numele ei, amintea de Dunăre (*Istros, Hister*), din apele căreia, ca și din cele salmastre de la gura brațului Peuce, azi Sf. Gheorghe, își scoteau histrienii mijloacele de trai. La Tomis, ca și la Histria și, desigur, și în alte așezări pontice, oamenii practicau pescuitul căci „peștele sărat sau marinat

¹⁰⁰ *ibid.*, 32, 2.

¹⁰¹ E. Ripert, *op. cit.*, p. 559.

¹⁰² V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 556—593; R. Vulpe și I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, voi. II, *Romanii la Dunărea de Jos*, p. 49—55.

¹⁰³ D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ed. a II-a, Ed. șt., Buc., 1967, p. 349—385.

¹⁰⁴ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 574—576; R. Vulpe și I. Barnea, *op. cit.*, p. 50.

(era) exportat spre sud în mari cantități¹⁰⁵. Această bogăție în ce privește ihtiiofauna, remarcată în partea vestică a Mării Negre, se datora, ca și astăzi abundenței de organisme vegetale și animale ce trăiesc pe fundul apelor, constituind ceea ce științific poartă numele de „bentos“¹⁰⁶, în medie de 3 ori mai mult decât în Adriatica (amintită și de Ovidius în *Halieutica*)¹⁰⁷ și de 100 de ori mai mult decât în multe părți din Mediterana¹⁰⁸.

Printre termenii ce definesc pești și sînt amintiți de Ovidius, — numărul acestora se ridică la 56 — cei mai mulți sînt grecești și mai puțini latinești. Impresia noastră este că, sub unele denumiri latinești și grecești menționate de poet, s-ar putea (este, desigur, numai o ipoteză) să fie disimulate nume autohtone de pești, întrucît însuși poetul ne relatează că la Tomis geții erau mai numeroși decît grecii : „căci locuiesc împreună cu noi de-a valma barbarii, / care-n oraș stăpînesc cele mai multe clădiri“, *quippe simul nobis habitat discrimine nullo / barbarus, et tecti plus quoque parte tenet*¹⁰⁹. Iată cîteva nume de pești din textul ovidian : *lupus, bos, saxatilis, faber, umbra, merulla, sus, asellus*. Plinius¹¹⁰ citează mai multe nume de pești, nescunoscute altor autori cu excepția lui Ovidius și care, după părerea sa, nu existau în alte mări decît Pontul Euxin. Următoarele numiri de pești : *bos, iulus* sau *iulis, mormyr, chrysofrys, perca, maena, epodes*, între care, cum vedem, sînt și cuvinte latinești, dar și grecești, Plinius le credea „tomitane“, în consecință erau pentru el specii caracteristice coastelor tomitane ale Pontului Euxin și purtau nume folosite de locuitorii cetății pontice unde Ovidius fusese exilat. Sîntem însă tentați să dăm o altă explicație acestor nume „tomitane“ ale poemului ovidian : ele sînt în realitate, mai ales cele latinești, substitute pentru numele getice ale peștilor pe care Ovidiu voia să le comunice, prin poemul lui, cititorilor săi de la Roma. Că nu le-a dat cu numele getic, e și firesc : cine le-ar fi înțeles, într-o astfel de haină, la Roma ? Să reținem că nici în versurile în care se scuză că s-au strecurat cuvinte getice ori sarmatice poetul nu a folosit cuvinte de-ale aborigenilor.

În ipoteza de mai sus ne sprijinim și pe constatările unuia dintre specialiștii noștri în ihtiologie, Mihai Băcescu, directorul Muzeului de istorie naturală „Gr. Antipa“ din București, care a scris, acum circa trei decenii (1947), o carte — publicată de Institutul de cercetări piscicole din România — intitulată *Peștii, așa cum îi vede țăranul-pescar român*, în care afirmă că țărani noștri sînt niște pescari neobosiți, ca și

¹⁰⁵ D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 38.

¹⁰⁶ Ioan Porumb, Virgil Iordănescu, Nicolae Papadopol, *Viitorul mărilor și al oceanelor*, p. 174—183, în special cap. *Locul Mării Negre, din punctul de vedere al productivității biologice față de bazinele învecinate*; în *Micul dicț, encicl.*, cuv. *bentos*, derivat din gr. *benthos* „adînc, fund“, se referă la „totalitatea organismelor animale și vegetale care trăiesc pe fundul apelor“.

¹⁰⁷ *Halieutica*, v. 125 : *Hadriaco... litore*.

¹⁰⁸ supra, nr. 105, p. 176.

¹⁰⁹ TV, 10, 29—30.

¹¹⁰ Plinius, *Nat. hist.*, 32, 152.

străbunii lor, dăcii și geții. El își pune problema: Ce au devenit numele de origine dacă sau getică ale acestor pești? Ihtiologul român a constatat că, la noi, în limbajul țăranilor, există aproximativ o mie de nume populare pentru 175 de specii de pești din apele dulcicole și 81 pentru speciile marine. Multe dintre aceste nume își trag, desigur, originea din denumirile date peștilor de geto-daci, constituind astfel un fapt demn de reținut în ce privește continuitatea noastră în aceste regiuni carpatice, danubiene și pontice.

Iată, dar, câteva probleme pe care le pune opera din exil a sulmonezului ajuns tomitan și care, trăind aproape un deceniu pe meleagurile noastre, cunoscînd și uscatul, și Dunărea, și Pontul Euxin (pentru el mai degrabă „axenos“), ne-a lăsat o serie de informații într-un domeniu pînă nu de mult mai puțin studiat, anume tezaurul ihtiofaunei mării.

PONTUS EUXINUS DANS LES OEUVRES OVIDIENNES DU TEMPS DE L'EXILE

Résumé

L'ouvrage en question se réfère à une hypostase nouvelle du Sulmonais relégué à Tomi: Ovide-poète de la mer. Dans la première partie, en s'appuyant sur des passages des „Tristes“ et de „Pontiques“, l'auteur épuise les modalités dont s'est servi Ovide pour traiter le sujet de la mer en général et du Pont-Euxin en spécial: la tradition orale, les lectures personnelles, des notes autobiographiques. On met en évidence de différents toponymes, comparaisons, épithètes à connotations affectives etc. Le Pont-Euxin est défini tour à tour dans l'espace cosmique, géographique et mythologique.

La deuxième partie de l'ouvrage se réfère à un autre poème dédié à la mer — „Halieutica“ ou „Halieuticon“. En s'appuyant sur des informations épigraphiques et historiques, l'auteur souligne l'importance du poisson et de la pêche pour l'économie des contrées pontiques et propose l'hypothèse que certains noms latins ou grecs qui désignent les poissons de la Mer Noire seraient en réalité des noms gétiques.